

na skutečnost, že listina je v edici označena dvěma křížky, volit jinou formulaci, než že panovník donaci potvrdil.

Jistotou slabinou je také heuristika. Nikdo samozřejmě nemůže obsáhnout všechno, alespoň v případě domácích klášterů by však mohlo být předpokládáno co nejpodrobnější shromáždění relevantní literatury. Když např. autor konstatuje, že mnoho nevíme o stavebním vývoji kláštera ve Vilémově, lze ho odkázat na článek Miroslava Kováře a Martina Musíla (Časopis Společnosti přátel starožitností 2009), který v tomto směru přináší zcela nové informace. U Viléma Kuthana uvádí (příznějme, že podle většiny literatury) jako zakladatele bratry Viléma a Heřmana, hrabata ze Sulzbachu. Pak je ovšem překvapivé, že v seznamu literatury cituje můj článek, který s tímto ztotožněním polemizuje. Ke stejnému závěru přitom došli nezávisle jak Musílek s Kovářem, tak Tomáš Velímský. Skepsi v tomto směru vyjádřil ostatně už Václav Novotný.

Překvapí rovněž tvrzení, že první mniši přišli do uherského kláštera v Pannonhalm z Břevnova. Údaj je opět uveden bez odkazu, jde však spíše o tradici vycházející ze svatovojtěšského charismatu. Na místě by proto byla opatrnější formulace. To samé se týká tvrzení, že cisterciáckému klášteru v Hradišti nad Jizerou předcházelo benediktinské založení. Tento údaj se ve starší literatuře sice objevuje, nelze jej ale verifikovat ničím jiným než neobvyklou polohou a nejasným datem založení. Vhodnější je proto ostražitost, kterou ostatně volila i Kateřina Charvátová ve své syntéze o cisterciácích. Mluví-li Kuthan o svatojiřském klášteře jako o od počátku benediktinském řeholním společenství, bylo by záhodno odkázat i na hypotézu Petra Kubína z knihy *Sedm přemyslovských kultů*, že byl tento ústav v nejstarším období dost možná nejasně pojatým „Damenstiftem“ a až posléze získalo zdejší osazenstvo jasnější řeholní kontury.

K publikaci je také nutno vznést jednu námitku terminologickou. Jiří Kuthan opakovaně hovoří o benediktinském řádu. To je ovšem termín sporný až chybný, jelikož benediktinské mnišství bylo po celý středověk vzdáleno hierarchické organizační struktury cisterciáků a premonstrátů, což spíše opravňuje v těchto případech hovořit o řeholních řádech. Uvedený rozměr výstižně osvětluje v úvodu svého pojednání o historii českých a moravských benediktinských klášterů Johannes Zeschick (v roce 2007 vyšlo v českém překladu). V tomto duchu je pak sporné mluvit o benediktinské řeholi (lepší by byla Benediktova řehole) – už proto, že k řeholi sv. Benedikta se hlásili i cisterciáci. Sám Kuthan přitom

v knize akcentuje mnohotvárnost stavební formy benediktinských klášterů ve středověku, která byla způsobena nejen regionálními zvyklostmi, ale ukazuje i na autonomii jednotlivých domů a absenci jednotného vzoru v podobě mateřského archisteria. Sám mám zkušenost, že ze stylistických důvodů je často těžké se termínu řád vyhnout, poznámka upozorňující na problém by to ale elegantně řešila.

Kritické připomínky by rozhodně neměly překrýt, že Jiří Kuthan předložil v rovině své specializace přínosné dílo, které v domácím prostředí dosud chybělo. Titul své knihy tedy naplnil bez výhrad, ocenit je třeba šíři autorova záběru, jasnou koncepci i schopnost přehledného výkladu. Právě proto je ale škoda, že větší důslednost v rovině heuristické nenapomohla eliminovat přešlapy v místech, kde autor nestál na pevné půdě vlastního oboru.

JOSEF ŠRÁMEK

Klára MEZIHORÁKOVÁ, *Architektura středověkých klášterů dominikánec v Čechách a na Moravě*, Artefactum, Praha 2016

223 s., ISBN 978-80-86890-82-1

Přepřacovaná disertace Kláry Mezihorákové se vedle vývoje architektury ženských dominikánských klášterů v českých zemích zaměřuje také na jejich prostorové a funkční uspořádání, které hrálo podle řádových pravidel v každodenním provozu jednotlivých konventů významnou roli. Kniha se zabývá především dvěma nejlépe dochovanými klášterními komplexy na našem území – klášterem při kostele sv. Kateřiny v Olomouci a klášterem u kostela sv. Vavřince a sv. Anny v Praze na Starém Městě.

Úvodní kapitoly se věnují počátkům ženské větve dominikánského řádu u nás i v Evropě, poté autorka rozebírá typologii řádových kostelů z půdorysného i funkčního hlediska. Důležité postavení v klášterním organismu měl chór sester. V německojazyčných oblastech byl nejčastěji umísťován po vzoru dalších ženských řádů na emporu na západní straně kostela. Toto řešení můžeme dosud pozorovat na příkladu olomouckého a staroměstského konventu. V kostele sv. Kateřiny se dochovala kromě nejnvýhodnější ubourané části ještě původní empora ze 14. století podklenutá čtyřmi poli

gotických kleneb nesených dvěma pilíři. V kostele sv. Vavřince a sv. Anny se dnes nachází tribuna barokní, zaujímavější patrně z větší části prostor tribuny středověké, o jejíž původní konstrukci bohužel nemáme žádné doklady.

Podrobný rozbor historie i stavebních dějin olomouckého i staroměstského konventu tvoří nejobsáhlejší, pátou kapitolu. Kostel sv. Kateřiny je tvořen jednolodím, na které navazuje nepatrně ustoupený presbytář přibližně o stejné délce a stejné výšce s rovným závěrem, takže spolu tvoří jedinou blokovou stavbu. Podle autorky nejde o původní řešení. Prostor lodi nad emporou odpovídající třem polím nebyl zaklenut a samotná loď se tyčila o něco výše. Současný závěr byl připojen k lodi patrně dodatečně. V podkroví zřetelná spára svědčí o dvou stavebních etapách.

Mezihoráková se na základě architektonických článků presbytáře (žeber a přípor s ostruhovitými patkami) kloní k jeho výstavbě někdy na přelomu první a druhé čtvrtiny 14. století. Vznik samotné lodi s chórem sester pak zařazuje na sklonek 13. století s tím, že mohla fungovat po jistou dobu jako provizorium samostatně. Současná podklenutá empora byla podle autorky vložena až dodatečně někdy po roce 1363, kdy se uvádí zničení předchozího chóru sester požárem. Do následujícího období klade také osazení hlavního vstupního portálu na severozápadní straně kostela.

Klášter dominikánek u kostela sv. Vavřince a sv. Anny na Starém Městě, který unikl zničení za husitských bouří, prošel velkou přestavbou v baroku. Samotný kostel byl v 19. století přepatrován a využíván jako skladiště. I přes značné poškození interiéru a odstranění gotických kleneb a také oktogonální nástavby západní věže se kostel dochoval téměř v úplnosti, včetně gotického krovu. Při nedávné restaurátorské obnově byla celá řada původních středověkých detailů v interiéru chrámu odhalena. Vedle fragmentů gotické výmalby a architektonických článků můžeme dnes pozorovat celou řadu původních otvorů se specifickými funkcemi. Kostel představuje nebývalý studijní materiál pro výzkum původního středověkého funkčního uspořádání, jehož stopy zůstávají v jiných případech zpravidla skryty pod mladšími stavebními úpravami.

Autorka nejdříve shrnuje historii a poté se věnuje stavebním dějinám a také malířské výzdobě staroměstského konventu. Jeho předchůdce stál původně na levobřežním pražském předměstí na Újezdě. V roce 1313 však sestry koupily templářský kostel sv. Vavřince spolu s komendou, jejíž jádro tvoří dnešní východní křídlo konventu připojené k severní straně kostela, a začaly

s postupnou přestavbou areálu. Mezi první stavební počiny patřila chrámová loď s chórem sester a prvním polem presbytáře, jejíž dokončení lze datovat podle dendrochronologické analýzy příslušné části krovu k roku 1325. Vedle chóru sester představoval další nezbytnou součást dormitář, který se nacházel v západním křídle klauzury, jež bylo dokončeno podle dochovaného krovu na počátku třicátých let 14. století. V této fázi dosud ještě stál z větší části románský kostel sv. Vavřince, který byl s novou částí neznámým způsobem provizorně propojen a sloužil jako presbytář. K dokončení nového gotického presbytáře došlo totiž až v polovině sedmdesátých let 14. století, jak o tom svědčí opět datace příslušné části krovu.

Klára Mezihoráková se zevrubně věnuje etapizaci dostavby presbytáře a celkově rozděluje výstavbu kostela na tři fáze. Vedle zmíněné první etapy věnované chóru sester se nově pokouší rozdělit na dvě fáze výstavby presbyteria. Jeho dostavba měla odstartovat již na počátku čtyřicátých let 14. století šestým až osmým polem od západu na severní straně a šestým polem na straně jižní. Postup výstavby podle autorky tudíž vylučoval současnou koexistenci původního kostela sv. Vavřince, k jehož zboření muselo dojít již před zahájením výstavby sedmého pole od západu na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Tehdy patrně začalo sloužit jako provizorní presbytář první pole závěru od západu, které muselo být na východě provizorně uzavřeno příčkou.

Pohled na samotnou stavbu však nutí k opatrnosti ohledně rozsahu naznačené mezifáze. Dvě etapy dostavby presbytáře na sebe patrně nenavazovaly vertikálně, ale spíše horizontálně. Do té první lze klást obvodový plášť na jižní straně a také závěrové pole presbytáře i s výběhy oken až do úrovně podokenní kordonové římsy lodi (tedy asi do poloviny výše oken presbytáře). Není však zřejmé, zda se takto souběžně postupovalo i na severní straně. Zde závisela výstavba také na synchronizaci s přestavbou východního křídla konventu. Teprve ve třetí etapě byl vystavěn obvodový plášť s výběhy kleneb a se záklenky oken až po podstřešní římsu. Tehdy se patrně rovněž konečně navázalo na výběh ostění okna šestého pole na jižní straně lodi. V této poslední fázi se používal pro ostění oken výhradně pískovec, a nikoli opuka jako v předchozích etapách. Doba zboření templářského kostela nebyla prozatím přesně určena. Mohlo se tak stát jak před započatím výstavby druhé fáze, tak až po zahájení konečné etapy. K rozřešení tohoto problému povede upřesnění etapizace výstavby severní stěny presbytáře. Zdivo severní zdi románského

kostela je v něm dosud patrné až po úroveň podokenní kordonové římsy presbytáře.

Poslední kapitola se věnuje specifickým funkčním úpravám řádových staveb. Mezihoráková uvádí řadu zahraničních i domácích příkladů různých stavebních řešení členění kostelního interiéru na část veřejnou a část patřící klauzуре a rovněž na řešení komunikačních či podávacích otvorů, které vychází z řádových statut. Tyto úpravy měly oddělit sestry žijící pod přísnou klauzurou co nejvíce od vnějšího světa, ale zároveň zajišťovaly komunikaci s tímto světem. Dochoval se dokonce původní český rukopis řádových statut z 16. století, který pochází z knihovny kláštera dominikánek na Starém Městě; autorka z něj v publikaci hojně cituje.

Mezihoráková upozornila na určité shody mezi chóry na západních emporách olomouckého i staroměstského konventu. Vstupovalo se na ně vždy v patře – na východní straně do prostoru s oltářem, zatímco lavice pro sestry byly zřejmě umístěny po obvodu západní části empory. O původní podobě chórové přepážky, která tvořila čelo empory, však nemáme ani v jednom případě doklady. U kostela sv. Vavřince a sv. Anny se však zdá, že vlastní empora byla rozšířena o představenou část v prostoru presbytáře, pro což svědčí hned celá řada zde uvedených dokladů a také zahraničních analogií. V neposlední řadě je nutno upozornit na vertikální zalomení kordonové římsy v šestém poli na severní zdi kostela. Je velmi pravděpodobné, že respektovalo nějaké starší členění interiéru kostela a patrně ohraničovalo předsunutou část empory či schodiště vedoucí na emporu z interiéru, jak soudí autorka.

Mezi další specifické úpravy kostela sv. Vavřince a sv. Anny patří malé okénko, které se nachází nízko nad podlahou pod emporou, je v něm dosud osazena železná mříž; ze strany ambitu bylo umístěno v široké nice. Unikátní nález, prezentovaný v detailu i na obale knihy, je interpretován jako okno zpovědní. Řádová pravidla však připouštěla, jak autorka uvádí, aby případně sloužilo také pro komunikaci s vnějším prostředím, čemuž odpovídá i jeho směřování do veřejně přístupného podkruchtí.

V presbytáři na severní straně byla prolomena do původního románského zdiva vedle sebe dvojice dalších otvorů. Dnes je odstraněna zazdívká pouze otvoru západního. Původně byl opatřen rovněž dvěma mřížemi osazenými do žlábků v ostění již při sesazování okna, tak jako tomu bylo u okna v podkruchtí. Na rozdíl od něj jsou však obě okna umístěna vysoko nad podlahou. Mezihoráková se opět přiklání k jejich interpretaci jako oken zpovědních. Další naznačenou

možnost, totiž využití okna pro svaté přijímání, je nutné alespoň pro dobu, než byly mříže vylámané, odmítnout. V práci není zdůrazněno, že příchodu dominikánek se musel ze všeho nejdříve přizpůsobit původní templářský chrám sv. Vavřince, aby mohl alespoň provizorně sloužit sestřím ještě před dokončením chóru sester. Je docela možné, že součástí těchto nejstarších úprav byly právě zmíněné obdélné otvory, jež by sloužily pro akustickou účast na bohoslužbě.

O patro výše, těsně nad odsekanou kordonovou římsou, se otevíral do lodi další obdélný otvor, částečně narušený oknem barokní oratoře. Ostění nebylo, zdá se, vyplněno mříží. S největší pravděpodobností byla přilehlá prostora předchůdkyní barokní oratoře. Mezihoráková se staví rezervovaně k interpretacím spojujícím tuto oratoř s převorkou kláštera či jinými významnými osobami pobývajících v klášteře. Je však třeba upozornit, že pražský dominikánský klášter představoval vysoce exkluzivní prostředí, kde přední postavení náleželo příslušnicím významných šlechtických a měšťanských rodin. Z nich se rekrutovalo samozřejmě i mnoho laických sester přebývajících v konventu. Podobná situace patrně panovala i v konventu olomouckém. Méně pravděpodobná se proto zdá v knize naznačená souvislost s oratoří určenou nemocným sestřím.

V řádových pravidlech definovaná rota, která sloužila pro podávání předmětů, nebyla dosud u staroměstského kláštera dominikánek lokalizována. V barokní podobě se však dochovala po pravé straně vstupu do klauzury v olomouckém klášteře. Při popisu klášterního kostela sv. Vavřince a sv. Anny byl v publikaci zcela vynechán poslední pravouhý otvor neznámé funkce, nacházející se v jižní stěně v šestém poli od západu ve zdivu, které náleží zřejmě ještě první fázi výstavby kostela. Musíme si přiznat, že náleзовé situace v kostele sv. Vavřince a sv. Anny a stejně tak jejich interpretace nejsou ani nově vydanou knihou beze zbytku vyčerpány.

Knihy si bezesporu zaslouží velkou pozornost, neboť tematizuje v domácím prostředí dosud stále opomíjenou problematiku vývoje funkčního uspořádání klášterních areálů. V tomto ohledu představuje jeden ze základních příspěvků pro monastické bádání v českých zemích, a to nejen v kontextu dominikánského řádu, ale středověkých ženských řádů obecně.

ROBERT GÁJA